

עוזיהו מלך יהודה וירבעם בן יואש מלך ישראל - גאות בטרם קץ

מבוא

כלל תקף לאורך ימי הבית הראשון קובע, שכאשר עם ישראל על שני פלגיו - יהודה וישראל, חיים בשלום, חלה התעצמות מדינית וכלכלית, ובעקבותיה גם שליטה על עמי הסביבה שכני ישראל. ירבעם בן יואש מלך ישראל (748-785) ועוזיהו מלך יהודה (735-787) שהשכילו לחיות בשלום, הביאו להתאוששות ולגאות מדינית, צבאית וכלכלית. זאת - לאחר עשרות שנות דכוי של עם ישראל בימי שושלת יהוא, בידי ארם, אשר לחצו את ישראל עד למצב של "וישימם כעפר לדוש" (מלכ"ב י"ג, ז).

כבר בימי יואש אבי ירבעם השני נראה שביב אור בקצה המנהרה (שם י"ג, יד-ט), שגדל והתפתח לאור גדול בימי ירבעם בנו ובימי בן דורו עוזיהו מלך יהודה. שני מלכים אלו הגיעו בכיבושיהם מלבוא חמת בצפון סוריה ועד אילת בדרום הארץ, והחזיקו ממלכה שהגיעה בהיקפה לממלכתם של דוד ושלמה. זוהי הפעם האחרונה בתולדות ימי הבית הראשון שעם ישראל מגיע להיקף שלטון כזה, שאחריו חלה ירידה הדרגתית עד לחורבן הסופי. אשר על כן, ניתן להתייחס לתקופה זו כאל עדנה בטרם נפילה. במאמר זה בכוונתנו לסקור את אירועי התקופה, את הגורמים המדיניים והדתיים ואת תוצאותיהם.

א. האירועים ההיסטוריים

הכתוב מעיד על ירבעם בן יואש ש"הוא השיב את גבול ישראל מלבא חמת עד ים הערבה" (מלכ"ב י"ד, כה). כיבושים אלו כללו את רמת הגולן והחורן ששימשו כ"אסם התבואות" של מדינת ישראל, וכאזורי מרעה לגידול הבקר. כמו כן השיגו כיבושים אלו שליטה על חלקה הצפוני של "דרך המלך", שנמשכה ממסופוטמיה דרך דמשק ועד לדרום ערב ולארצות תימן ואתיופיה¹.

1. ראה על כך, יי אחרוני, "דרכים בינלאומיות", ארץ ישראל בתקופת המקרא, ירושלים תשכ"ג, עמ' 42-45.

הציון "לבא חמת" כנקודת הגבול הצפונית של ארץ ישראל, נזכר במקרא שלוש פעמים. בימי דוד (דבה"א י"ג, ה), בימי שלמה (מלכ"א ח', סה; דבה"ב ז', ח), ובימי ירבעם בן יואש (מלכ"ב י"ד, כה; עמוס ו', יד). מיקומה המדויק משמש כסלע מחלוקת בין החוקרים.

בנימין מזר² מציג את דעת התרגומים שנתקבלה על דעת חוקרים רבים, שהכוונה היא למבוא, היינו בואך חמת. את המקום קובעים בבקעת הלבנון מדרום לחמת. מזר מעלה גם דעה שהכוונה לעיר לבנה שבצפון בקעת הלבנון ליד אחד ממקורות הארנת. בדעה זו מחזיק גם יוחנן אהרוני³. לדעת מ' גרינץ⁴, לפי עדות הכתובים, "לבא חמת" צריכה להיות בצפונה של חמת ולא בדרומה. הכוונה למעבר ביילאן שמצפון לחמת. לפי זה, יהיו ציוני הגבול "נהר פרת" ו"לבא חמת" זהים.

בן דורו של ירבעם השני, עוזיהו מלך יהודה, השכיל אף הוא להרחיב את שלטונו דרומה, מזרחה ומערבה. עוזיהו המשיך בהצלחה את דרכו של אמציה אביו, והרחיב את גבולות ממלכתו. הוא כבש את אדום וחזק ובנה את אילת בתור נמל ומצודת דרכים, על דרך המסחר החשובה לדרום ערב (מלכ"ב י"ד, כב; דבה"ב כ"ו, ב). עוזיהו פנה מערבה והשתלט על הפלשתים בגת, ביבנה ובאשדוד. בד בבד פנה גם מזרחה, וכבש את הערבים ואת בני עמון (שם ז-ח). התפשטותו של עוזיהו לחבלי הנגב הייתה מלווה בבניית מצדים וישובים, ובפיתוח החקלאות באזורי הנגב הצחיחים: "כי אהב אדמה היה" (שם י). נראה מדברי הכתובים כי פיתוח הנגב זכה לעדנה כפי שלא ידע אזור זה לפני כן מעולם (שם, ז-ט).

הפריחה הכלכלית נתנה את אותותיה גם בהיקף הבנייה, עליה ניתן ללמוד מהחפירות הארכיאולוגיות בשומרון. ארמון המלך מימי ירבעם השני שנחשף שם, העלה אוצר של קישוטי שנהב לרהיטים, דבר המלמד על עושרה של הממלכה⁵. הרווחה הכלכלית איפשרה לעוזיהו להקים צבא מאומן ומצוייד בנשק רב עצמה: "ועש בירושלים חשבונות מחשבת חושב להיות על המגדלים ועל הפנות לירוא בחצים ובאבנים גדולות..." (דבה"ב כ"ו, יד-טו). יתר על כן, לראשונה זכה החייל הבודד לדאגה לרווחתו ולהגנתו האישית, כאשר צויד בכובע להגנה על הראש ובשריון לגופו (שם יד).

2. "לבוא חמת", אינצקלופדיה מקראית, כרך ד', עמ' 416-417.

3. ארץ ישראל בתקופת המקרא, עמ' 292.

4. "ארץ היעוד", מוצאי דורות, תל אביב תשכ"ט, עמ' 139, 140, 150.

5. ח' תדמור, "הממלכה המאוחדת", ימי בית ראשון ושיבת ציון, תולדות עם ישראל, כרך א', עורך ח"ה בן ששון, תל אביב תשכ"ט, עמ' 127-128.

על גדולתו של עוזיהו אנו למדים גם מכתובת אשורית, המזכירה את עוזיהו מלך יהודה כעומד בראש קואליציה של מדינות האזור - מלכי סוריה וארץ ישראל, שהתייצבו נגד תגלת פלאסר השלישי מלך אשור, בשנת 738⁶. מסתבר שלאחר מות ירבעם השני, קיבל עוזיהו את ההגמוניה המדינית על ממלכת ישראל, והיה הדמות המלכותית המרכזית ברחבי האזור שכלל את סוריה וארץ ישראל⁷.

כיבושי עוזיהו במזרח ובמערב, היו משאת נפשו של כל שליט בישראל מאז ראשית המלוכה. על שאול נאמר: "וילחם סביב בכל אויביו. במואב ובבני עמון ובאדום ובמלכי צובא ובפלשתים, ובכל אשר יפנה ירשיע" (שם"א י"ד, מז).

שכני ישראל נחלקו לשלוש חטיבות: עמי המזרח: אדום, מואב, בני עמון וארם. במערב-הפלשתים, ובצפון מערב - הערים הפיניקיות צור וצידון. שתי הראשונות הציקו לישראל ככל שהיה לאל ידם. שאול ניהל אתם מלחמות התשה רבות. אבל הגם ש"הציל את ישראל מיד שושהו" (שם), לא הגיע אתם להכרעה בשדה הקרב. לא כן, דוד, שהבין שאין טעם להלחם מלחמות המתישות את הממלכה ומדלדלות את משאביה האנושיים והכלכליים. יש להשתלט על עמים אלו ולשלוט בהם. אכן כך עשה דוד, שהשתלט על אדום (שם"ב ח', יד), על מואב (שם ח', ב), בני עמון (שם ז'), ארם (שם ח', ג-ז), פלשתים (שם, ה', יז-כ), וניצל את משאביהם לטובת הממלכה. אכן ההשתלטות על עמי הסביבה הביאה לשנות שגשוג כלכלי ולשקט מדיני כל ימי שלמה.

היחס לחוף הפיניקי קובע דיון לעצמו. שום כובש לא יעלה על דעתו לדרוס ולרמוס את ערי החוף הפיניקי ברגל גאווה. לערים אלו יש פוטנציאל של ידע בבנייה, בכריתת ארזים ובספנות. הרוצה לנצל פוטנציאל זה, ייטיב לעשות אם ישמור עמם על יחסי שכנות טובה, כפי שעשה דוד, שלמה ואחריהם אחאב. אין לנו עדויות בכתובים על יחסי עוזיהו או ירבעם השני עם ערי החוף הפיניקי. שי ייבין⁸ סבור שכיבושי ירבעם ועוזיהו בדרום, בצפון, במזרח ובמערב, הביאו גם לקשרי מסחר מפותחים עם צור וצידון.

שיתוף הפעולה המבורך שבין שני פלגי ממלכת ישראל, הביאו להשתלטות על "דרך המלך" המתמשכת ממסופוטמיה דרך דמשק ועד לדרום ערב. בדרך זו העוברת לאורך ההר המזרחי של ארץ ישראל, נהגו להוביל סחורות קלות משקל וכבדות ערך, כמו כסף וזהב, אבנים יקרות, שנהבים וחיות נדירות כמו קופים

6. ח' תדמור, "עוזיהו מלך יהודה בכתובות אשוריות", בימי בית ראשון, ירושלים תשכ"ב, עמ' 163-158.

7. ראה גם גרינץ, שם, עמ' 155-156.

8. "הממלכה המפולגת", ימי המלוכה - היסטוריה מדינית, ההסטוריה של עם ישראל, עורך א. מלמט, ירושלים תשמ"ב, עמ' 110.

ותוכיים. שלמה המלך שלט בדרך זו, שהעניקה לו עושר רב. השליטה על עבר הירדן המזרחי מקנה גם שליטה על שטחי המרעה והחקלאות באזור שבין הארנון ליבוק. בעמק סוכות נתגלו עפרות ברזל, ובערבה ליד פונון - מרבצי נחושת. יש להניח שהמלחמות הרבות נגד בני עמון שניהלה ישראל במשך כל הדורות, בימי יפתח, דוד, יהושפט ועוזיהו, התרחשו על רקע השליטה על דרך זו.

בי' עוודד⁹ מעמיד על כך, שליהודה לא היה גבול משותף עם בני עמון, ובכל זאת התקיימו ביניהם התנגשויות רבות. לפי מלכ"א כ"ב, ג הסכסוך על רמות גלעד בימי אחאב, היה סכסוך בין ארם לישראל (ולא ליהודה). הסכמתו של יהושפט מלך יהודה להצטרף למלחמה זו, מלמדת על אינטרסים של ממלכת יהודה באזור.

ב. גורמי ההצלחה

כיצד קורה שבימי דור אחד משתנה מעמדו המדיני של עם ישראל משפל המדרגה, ממצב של "וישימם כעפר לדוש" (מלכ"ב י"ג, ז) בידי ארם, לרום המעלה של שליטה על כל ארץ ישראל מאילת ועד לבוא חמת: דומה כי חברו לכך שלושה גורמים:

1) שלום בין שני פלגי עם ישראל

כפי שכבר צויין, כאשר שני פלגי עם ישראל חיים בשלום, תומכים זה בזה ואינם מבזבזים את המשאבים הלאומיים על מלחמות התשה הדדיות, הם מתעצמים ומשתלטים על עמי הסביבה. דומה כי לשיתוף פעולה זה יש סימוכין גם בלשון המקראות. על כיבושי ירבעם השני נאמר: "אשר השיב את דמשק ואת חמת ליהודה בישראל" (מלכ"ב י"ד, כח). הביטוי "ליהודה בישראל" מעורר קושי לשוני. לדעת רד"ק, כיוון שארם הייתה נתונה בעבר לשלטונו של דוד, היא שייכת אפוא, ליהודה. מלך ישראל שכבשה, החזירה ליהודה. לפי פירוש זה שררו יחסי אחווה בין ישראל ליהודה, דבר העומד ביסוד הצלחתם¹⁰.

בי"צ דינור¹¹ סבור שישראל ויהודה נלחמו יחד בשותפות לפי הסכם מראש. יהודה נלחמה באדום, בפלשתים ובעמון, וישראל נלחמה בארם ובמואב. זה קשור בתביעותיהם, שכן עמון נלחמה ביהודה עוד בימי יהושפט, ואילו מואב היתה קשורה בישראל. לדעת דינור, השיתוף ביניהם הוליד לשתיהם המדינות שם

9. הרקע ההיסטורי למלחמת רצין ופקח נגד אחז, תרביץ לח (תשכ"ט), עמ' 205-224.

10. בספר תולדות ישראל לזאב יעבץ, חלק ב, עמ' 109 מובא הסבר דומה.

11. "ירבעם בן יואש מלך ישראל וכיבושיו", במקרא ובדורותיו, ירושלים תשל"ז, עמ' 152.

חדש: "בית ישראל" (עמוס ו', א). לפי זה משמעות הפסוק "ואשר השיב את דמשק ואת חמת ליהודה בישראל" היא, בבית ישראל שהוקמה או מחדש. דינור מוכיח את דעתו מדברי עמוס: "היו השאננים בציון והבטחים בהר שומרון נקבי ראשית הגזים (הכוונה לשבטים) ובאו להם בית ישראל" (ו', א). כלומר, מתייחס ליהודה ולשומרון כאל מקבילים ללא הבחנה ביניהם. מכאן שיהודה וישראל נעשו לחטיבה אחת. עמוס משתמש בכנוי זה פעמים אחדות.

2) התנאים הגיאופוליטיים איפשרו נצחונות אלו

לארם היה אויב קשה, היא אשור, שכנתה מצפון. ארם דמשק הוכתה על ידי אדדניררי השלישי ואחר כך בימי יורשו בשנת 773. על ידי כך נתאפשר כיבושה של ארם בידי ירבעם בן יואש.

יתר על כן, לאשור עצמה קם אויב, ממלכת אררט התעצמה ברבע השני של המאה השמינית ולחצה על אשור. מלכי אשור לא יכלו ללחום בשתי החזיתות והניחו לארם באותה עת. יתכן מאוד שאשור אף תמכה בישראל במלחמותיה בארם, כיוון שהדבר תאם את תכניתה להחליש את ארם¹².

3) הגורם השלישי, שהוא ראשון במעלה - התכנית האלוקית

כוונתנו היא להבטחה האלוקית לשובת בית יהוא. יהוא שנבחר למלך ישראל, קיבל יעוד נבואי להשמיד את בית אחאב (מלכ"ב ט', ז-י). כאשר מילא את יעודו, זכה להתגלות אלוקית ולהבטחת שכר על פעולתו בהשמדת בית אחאב, בכך שיזכה לבני ריבעים שישבו על כסאו (שם י', ל). אולם יהוא לא שמר ללכת בתורת ה' והמשיך בחטאות ירבעם, לפיכך "החל ה' לקצות בישראל, ויכם חזאל בכל גבול ישראל" (שם לא-לב).

סבלם של ישראל תחת יד ארם נמשך בימי יהוא ובימי בנו יהואחז ונכדו יהואש. כבר יהואחז חילה את פני ה', והי נענה לתפילתו "כי ראה את לחץ ישראל כי לחץ אותם מלך ארם" (מלכ"ב י"ג, ד). בימי יהואש החל כבר להתגלות מעט אור, כאשר הנביא אלישע מורה לו לירות חץ המסמל "חץ תשועה לה' וחץ תשועה בארם" (שם יז). ירבעם השני, שהוא כבר דור רביעי ליהוא, זוכה לנצחון אדיר על ארם "כדבר ה' אלוקי ישראל אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמיתי אשר מגת החפר" (שם י"ד, כה).

לדברי חז"ל: "כדבר ה'... אשר דיבר ביד עבדו... הנביא. כשם שנהפך לנינוה מרעה לטובה, כך בימי ירבעם בן יואש נהפך להם לישראל מרעה לטובה"¹³. וכן מעיד הכתוב כי סבת הצלחתו של ירבעם נבעה מכך "כי ראה ה' את עני ישראל

12. ראה תדמור, ימי בית ראשון ושיבת ציון, עמ' 127.

13. יבמות צח, ע"א.

מרה מאד ואפס עצור ואפס עזוב ואין עוזר לישראל, ולא דבר ה' למחות את שם ישראל" (שם כו-כז). וכדברי רד"ק: "לא בשביל תשובה שעשו, אלא שריחם עליהם כי ראה עניים".

אולי יש מקום להוסיף, שאחרי שעם ישראל סבל כל כך קשה מיד ארם בימי יהוא, יהואחז ויואש, הקב"ה נותן לעם ישראל הזדמנות נוספת של הצלחה, עם תקווה לשינוי דרך ולחזרה לדרך ה'. הכתוב עצמו מעיד על כך שכבר בימי יהואחז התקיים "יוחן ה' אותם וירחמם ויפן אליהם למען בריתו את אברהם יצחק ויעקב ולא אבה השחיתם" (שם י"ג, כג). כלומר, למרות חטאיהם, הקב"ה זכר להם ברית אבות ונתן להם הזדמנות חדשה לשוב אליו, אולם לא רק ממצב של שפל, אלא דוקא מתוך נצחונות כבירים, לאחר שראו את ישועת ה' שהעלה אותם מעם לחוף וכבוש לשליטים על אויביהם. ברור שהנסיון במצב זה גדול יותר.

ג. השלכות רעיוניות לאור אירועי התקופה

בדברי הימים ב', כ"ו מתוארת נפילתו הדתית של המלך עוזיהו. תיכף לאחר תיאור גדולתו הצבאית, מצויין: "וכחזקתו גבה לבו עד להשחית וימעל בה' אלוקיו. ויבא אל היכל ה' להקטיר על מזבח הקטורת" (פסוק טז). למרות אזהרת הכהנים כי הדבר אסור עליו, התעקש המלך ועמד על דעתו להקטיר¹⁴. בבואו להתחקות אחר סבת נפילתו של המלך עוזיהו, עלינו להזדקק לפרשת המלך בדברים י"ז: "רק לא ירבה לו סוסים... ולא ירבה לו נשים... וכסף וזהב לא ירבה לו מאד... למען ילמד ליראה את ה' אלוקיו... לבלתי רום לבבו מאחיו..." (פסוקים טז-כ). התורה מזהירה את המלך מריבוי רכוש ומטעימה במיוחד את הזהירות מגאוה. הדבר בא לידי בטוי באופן בולט בנבואת הנביא ישעיהו.

פרק א' בישעיהו מכוון לתקופת המלך חזקיהו (לדוגמא, הפסוקים המתארים את ארץ ישראל המוכה והחבולה, מתאימים לימי חזקיהו בעת מצור סנחריב, ולא לימי שום מלך אחר שחי בתקופת ישעיהו הנביא). יתר הפרקים מפרק ב' ואילך, כתובים לפי סדר המלכים. פרק ב' שייך אפוא, לימי עוזיהו, שהוא המלך הראשון שמלך בימי ישעיהו הנביא. פרק זה מוקדש בחלקו למלחמה בגאוה, והוא אף מזכיר "כי יום לה' צבאות על כל גאה ורם" (יב), ועל כל מגדל גבוה (טו), רומז למה שנאמר על עוזיהו "ויבן עוזיהו מגדלים בירושלים" (דבה"ב כ"ו, ט). לא מן הנמנע שהנביא ישעיהו המזכיר את האיסורים החלים על המלך, באמרו: "ותמלא ארצו כסף וזהב... ותמלא ארצו סוסים... ותמלא ארצו אלילים (מקביל לריבוי נשים) (פרק ב' פסוקים ז-ח), מתכוון בכך לשלמה המלך¹⁵. בדברו על

14. על תוצאות מעשהו, ראה ילק"ש לישעיהו ו', א.

15. ראה סנהדרין כא, ע"ב.

הגאווה, ובהזכירו "מגדל גבוה", מתייחס הנביא לעוזיהו ולמה שקרה לו בבית המקדש בעקבות הצלחתו הצבאית¹⁶.

נראה לנו, שיש מקום להעמיד את תגובת המלך עוזיהו לנצחונות שנתן לו ה', למול תגובתו של המלך יהושפט בסיטואציה דומה. עוזיהו זכה לעזרת ה' במלחמתו בעמונים (דבה"ב כ"ו, ז), דבר שזכה לו גם יהושפט (שם פרק כ'). תגובת יהושפט הייתה עצרת הודיה לה' ותפילה בעמק ברכה (שם כ', כו-כח), תגובת האחרון ידועה. כיוון שאיננו שמים את עצמנו כשופטים, נסיים בדברי פירוש "דעת מקרא", המציין ש"נחלקו חז"ל אם עשה מה שעשה מתוך גבה לב בלבד, או שעשה מה שעשה בשגגה, שאמר נאה למלך לשרת למלך הכבוד"¹⁷.

לשבחו של עוזיהו יש לומר, שקיבל את עונשו מתוך ענוות רוח: "וגם הוא נדחף לצאת כי נגעו ה'" (דבה"ב כ"ו, כ)¹⁸. כיוון שמצוה ללמד סגוריה, אף אנו נוסיף, שהכתוב מעיד על עוזיהו שעשה הישר בעיני ה' (שם ד). כיוון שמצויין גם ש"הצליחו האלוקים" (שם ה), נראה שהתנהגותו אף ישרה בעיני ה'.

יתר על כן, פעולתו הענפה בפיתוח החקלאות במדבר, מלמדת על דאגה למען ישראל ולרווחתם. אהבתו לעם זוכה גם ליחס הדדי. כאשר נתנגע בצרעת וישב בבית החופשית, העם לא הסירו ממלכותו. הוא המשיך להחשב כמלך, ובנו יותם היה "שופט את עם הארץ" (שם כא). עוד יצוין, שבחפירות הארכיאולוגיות בירושלים, נמצא ארון קבורה מימי בית שני ועליו כתובת: "לכה התיות טמי עוזיה מלך יהודה" (=לכאן הביאו את עצמות עוזיה מלך יהודה). כנראה שבימי בית שני פיננו את "שדה הקבורה אשר למלכים" בו נקבר עוזיהו, והעבירו את עצמותיו למקום אחר. העם זכר למלך זה את אהבתו.

ד. הקלקלה החברתית בדורם של עוזיהו וירבעם השני

בתקופה המקראית נהוג היה שאדם יושב על נחלת אבותיו מדורי דורות, ואיננו מחליף כתובת. העולם המקראי הכיר בעיקר שתי צורות התיישבות. ישובי הקבע החקלאיים ושבטי הנוודים במדבר. אדם שמשום מה לא יכול היה להמשיך לחיות במקום מגוריו המסורתי, אם משום שחייב ראשו למלך, או שהיו לו נושים וכיו"ב, נאלץ לברוח למדבר. אולם שבטי הנוודים הגאים שבמדבר לא יקבלוהו לשורותיהם, רק כעבד. לפיכך מתלקטים עורקי הציה (על פי איוב ל', ג) יחד ומקימים גדוד. כך נהגו יפתח ודוד.

16. מפי הרב יואל בן נון.

17. בפירוש המיוחס לרש"י לדבה"י על אתר.

18. פירוש "דעת מקרא", סיכום הפרשה למלכ"ב פרק ט"ו.

לא כן הדבר בשעת מלחמה, שאז נפתח חלון הזדמנויות לבורחים אלה. כי במיוחד בתקופת כיבושים זקוקים המלכים לאנשי צבא קבע, לגובי מיסים, לאחראים על שעבוד הממלכות הכבושות ועוד. חבורות של אופורטיוניסטים נמשכים אז לעבודת המלך, וברובם כאלה שאינם "מסגל חבורה". כך הולך ונוצר מעמד חדש של אנשים שהיו בעבר קשי יום ומרירים, שתנאי השירות הסבירו להם פנים, והפכו באחת לעשירים. הללו מנצלים את מעמדם החדש, נעשים בדרך כלל מלווי בריבית ולוחצים את אחיהם האביונים. בעקבות השגשוג החמיר הקיטוב בין החקלאים לבין מעמד המתעשרים. מחאה נמרצת על כך נשמעה מפי עמוס נביא התקופה, הזועק: "על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור געלים. השאפים על עפר ארץ בראש דלים ודרך ענוים יטו" (עמוס ב', ז). וכך: "שמעו הדבר הזה פרות הבשן, העושקות דלים הרוצצות אביונים האומרות לאדניהם הביאה ונשתה" (שם ד', א).

עניין נוסף הוא, ה"קצר" שנוצר בין הנביא לבין העם מחמת חוסר הבנה. מאז ומתמיד התקשה העם להבין את דרישות הנבואה. לדוגמא, בימי השופט גדעון עלו המדיינים נודדי המדבר עם צאנם על שטחי המזרע של עם ישראל וחיסלום. הסיבה לכך ברורה. שבטי המדבר שואפים תמיד לעלות עם עדריהם על שטחי המזרע בארץ הנושבת. כאשר השלטון חזק, הוא מונע זאת מהם. כך שמרו הכנענים על מעברות הירדן ולא איפשרו לשבטי המדבר לעבור את הירדן. אולם כאשר נהרס חיל הרכב הכנעני בעמק, במלחמת דבורה וברק, לא היה מי שיעצור בעדם, ושבטי המדבר חדרו לארץ. זה ההסבר הארצי.

אולם בספר שופטים נזכרת סיבה אחרת - מוכרעת וקובעת - בני ישראל עשו את הרע בעיני ה', ולכן מסרם ה' ביד מדין (שופטים ו', א). כלומר, הסיבה לכך היא חטאי העם. אולם לא כל האנשים בעם ישראל הבינו כך את הדברים! הוא הדין לתקופת עמוס. רוב העם איננו מבין על מה נסבו איומי הנביא עמוס. הרי הנביא יונה בן אמיתי מגת החפר ניבא לירבעם בן יואש הצלחה בכיבושיו (מלכ"ב י"ד, כה), מדוע אפוא, טוען עמוס: "נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל נטשה על אדמתה אין מקימה" (ה', ב)? ומדוע ניבא הנביא: "השמחים ללא דבר האמרים הלא בחזקנו לקחנו לנו קרנים" (י"א דבר" ו"קרנים" הם שמות מקומות בעבר הירדן), כי הנני מקים עליכם בית ישראל נאם ה' אלקי הצבאות גוי ולחצו אתכם מלבא חמת עד נחל הערבה" (עמוס ו', יג-יד)? מדוע באמת לא ישמחו על כיבושי ירבעם מלכם ב"לא דבר" וב"קרנים" שבעבר הירדן? מדוע הנביא מאיים עליהם בגוי שילחץ אותם ואף משתמש בהיגד "מלבא חמת עד נחל הערבה", ביטוי בו השתמש גם הנביא יונה בן אמיתי בנבואת ההצלחה שלו?

מהי אפוא, גישתו של עמוס אותה לא הצליח העם להבין? נבואתו של יונה בן אמיתי, לפי גישת הנביא עמוס, מבטיחה הצלחה כיוון שעם ישראל כבר סבל

שנים רבות מיד ארם. בכך שילם על חטאי אחאב ובית יהוא, והי חננס. כעת העם באמת ראוי לעזרת שמים. אולם התנהגותו של העם בהוה, בימי ירבעם בן יואש, היא זו שתהיה בעוכריהם. "ההפכים ללענה משפט וצדקה לארץ הניחו" (ה', ז), זה מה שיביא עליהם פורענות. בנבואתו של יונה בן אמיתי היה משום מתן קרדיט והזדמנות נוספת לעם לנחול הצלחה. אולם העם ניצל לרעה את ההצלחות והשחית את דרכו, דבר העלול לשים לאל את כל ההישגים.

אחרית דבר

לימדונו חז"ל: "נבואה שהוצרכה לדורות נכתבה, ושלא הוצרכה (לדורות) לא נכתבה"¹⁹. עלינו לשאול אפוא, מה ניתן לדורנו ללמוד מפרשת עזריהו וירבעם השני?

ראשית, על מידת הדין המהולה אצל הקב"ה במידת הרחמים: "כי ראה ה' את עני ישראל מרה מאד ואפס עצור ואפס עזוב ואין עזר לישראל. ולא דבר ה' למחות את שם ישראל מתחת השמים" (מלכ"ב י"ד, כו-כז).

עוד ניתן ללמוד על מהותה של מידת הרחמים, שגם כאשר נראה אולי שאין לישראל זכויות משלהם, הקב"ה זוכר להם זכות אבות: "ויחן ה' אותם וירחמם ויפן אליהם למען בריתו את אברהם יצחק ויעקב, ולא אבה השחיתם ולא השליכם מעל פניו עד עתה" (שם י"ד, כג).

שנית, על ההשגחה הישירה שיש לעם ישראל, שגם כאשר נדמה שכלו כל הקיצין "כי אבדם מלך ארם וישימם כעפר לדוש" (שם י"ג, ז), גם אז מזומנת לעם ישראל הצלה, ולא עוד אלא שהמהפך הוא אדיר, ממצב של עם בזוי ושסוי, לרום המעלה של שליטים על ארץ ישראל הגדולה.

אולם בנקודה זו יש לציין את ההדדיות לפיה יתכן גם מצב הפוך. אין שום הבטחה נבואית מונחת בכיסנו, שכן היעודים הנבואיים ניתנים על תנאי שנהיה ראויים להם, ומעשינו יכולים להשפיע על היעוד לשבט או לחסד.

עניין אחר שניתן ללמוד מפרשתנו הוא, הכרת הטוב למי שהיטיב עמנו, היפך מידת הגאווה שמקורה בתחושת "כוחי ועצם ידי", ומה גם שהתורה קובעת שכר למלך שיקפיד על כך "לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל, למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל" (דברים י"ז, כ).

19. מגילה י"ד, ע"א.